

poteza Pregljeve erudicije, ki ga je gnala v te pustolovščine, katerih izhodišče je črka, pisana ali tiskana, je več kot očita.

Nemir in negotovost našega časa sta kakor v zrcalu zajeta v tem Pregljevem osebnem in obenem nadosebnem, občem konfliktu, v njegovi težnji, da bi našel harmonijo in ravnovesje med idilo in grotesko. Preblizu smo tako Pregljevemu delu kakor tej težnji, ki je na dnu našega časa, da bi smeli tvegati naposled zaključno besedo, sodbo o kvaliteti in veljavi takšnega početja. Nedvomno pa je, da pričajo prav v teh vrsticah naznačena dejstva za to, da imamo v Preglju pisatelja, ki je sodobnost izrazil v vsakem zasnutku svojega dela, četudi se je skrival skoraj dosledno v preobleki preteklih dob, tako, da nam je ustvaril tako rekoč mimogrede še marsikateri odlomek našega zgodovinskega mitosa.

JAKOB ŠOLAR

IZ PREGLJEVE DELAVNICE

Pred leti sem se odločil, da bom z dijaki bral Pregljevega »Šmonco« — današnjega »Simona iz Praš« — v ponazorilo petdesetih let preteklega stoletja. Pa me je sklep spravil v hudo zadrego, zakaj stalo me je dokaj dela in časa, da sem se dokopal do tiste jasnosti, ki je potrebna za posredovanje tako samostojnega dela v šoli. Zdi se mi, da sem ob tisti priliki, ko sem si utiral pot do razumevanja, regresivno opravil znaten kos tistega dela, ki ga je progresivno moral opraviti pisatelj, preden je našel delu končno obliko. Saj se ta proces več ali manj vrši in se mora vršiti pri uživanju vsake umetnine, ali kadar se nam umetnina javlja v splošno znanih in dostopnih izrazih, se tega tako živo ne zavedamo; prav zaradi prevelike samoposebi-umevnosti teh izrazov marsikrat prezremo resnične vrednote v umetnini, prav zato se resnična umetnina nikoli ne more sprijazniti z obrabljeno formulo in stremlje vedno po novem, izvirnem načinu izražanja.

Naslednjim vrsticam ni namen raziskovati, kako Pregelj oblikuje poetično snov, ki plete iz nje zgodbo, naj bo že zgodovinska ali domišljajska, pač pa bi rad opozoril na tisto snov, ki jo uporablja kot izrazno sredstvo, ki tvori torej formalni element njegove umetnine. Bravcu, ki ne pozna te snovi, mora ostati mnogo Pregljevih mest nerazumljivih, nejasnih; poznati pa je ni lahko, ker tudi pri Preglju ne izvira iz splošnega znanja, marveč si jo prav namenoma za vsako delo posebej nabere. Na tak erudicijski način oblikovanja bi rad pokazal na nekaterih mestih njegovega »Simona iz Praš«.

Če je Pregelj v prvem poglavju hotel pokazati v smislu Taine-ove teorije, kako je Jenko otrok svojega polja, je pač razumljivo, da je

hotel z besedo zajeti vse podtalno življenje zemlje, da je hotel v polju pokazati živ organizem, ki živi iz svojih voda in cesta in potov, vasi, kapelic in cerkvic, gozdov, gmajn in njiv. Zato je naravno, da je hotel v bravcu ustvariti podobo pisanega bogastva in mu podati obširno pokrajino z izčrpnimi krajevnimi podatki. Pregelj je kot profesor v Kranju premeril to polje vzdolž in počez ter si ga osvajal z očmi in srcem. Opisu se dobro pozna, kako je pokrajino res prečutil in doživljal. Ali sila njegovega krajevnega gradiva je tako velika, da bravec omaguje pod njo. Zdi se, kakor da včasih pisatelju ni zadostovalo poznanje iz avtopsije in je segel po zemljevidu. V takih primerih postaja geometrično shematičen. Taka je na pr. podoba obeh savskih bregov, ko izčrpno našteva vasi in parcele v simetrični vzporednosti; ob kopici imen v prvi izdaji imaš čisto določen vtis, da je hotel biti v tem načrtavanju obeh bregov do zadnjega dosleden in izčrpen, dočim je v novi izdaji polovico imen črtal in deloma razdril celo paralelizem. Prvotno našteva po vrsti vsa imena vasi, ki jih ima stara specialka: »Drulovka proti Hrastju, (Breg proti Prebačevemu, Jama proti Žerjavki), Praše proti Trebojam, (Mavčiče proti Mošam), Podreča proti Dobročajni«. V drugi izdaji je oklenjene dvojice izpustil, čeprav so Mavčiče osrednja farna vas vsem drugim na desnem bregu. Še bolj je ta težnja po geometrijskem načrtavanju vidna pri prvotni razporedbi parcel, ki jih je hotel vzporediti ob vasi: Hrastovec (vzh. od Kranja) proti Frajdelu (med Drulovko in Bregom), Srednje njive (za Hrastjem) proti Ledinam (za Bregom in Jamo zap. od velike ceste), Poline (za Bregom in Jamo vzh. od velike ceste) proti Velikim ločnam (za Prebačevim), Plesno (za Podrečo) proti Planjavam (za Dobročajno nad Hrašami); popolnost te simetrije bi motile le Velike in Smrekove Dobrave severno in južno Godešča ob gorenjski železnici, a še tu je možen paralelizem z Veliko dobravo jzpd. od Šenčurja ob veliki cesti; prav tako paralelo vidim v »gmajnah«, ki jih je na obeh bregovih več: Gmajno južno od Mavčič in tisto južno od Podreče, ki sta obe pod Mejo (parcela za Prašami ob glavni cesti), vzporeja z gmajnami za Trajberkom in okoli Tragarice. V drugi izdaji je Hrastovec ostal brez para in je prvotno teženje za izčrpnostjo in doslednim paralelizmom ostalo na pol pota. Zdi pa se, da je prava moč takega kopičenja imen ravno v izčrpnosti, ker nam kljub verjetnemu nepoznanju večine teh krajev naštevanje vendarle vzbuja občutek neke silnosti v posameznih delih razsežnega organizma = Sorškega polja, dočim čutiš iz geometričnega načrtavanja neko podobnost s strukturo človeka.

Pregljev opis je hudo realen in zelo natančen, ali mnogokrat ostane vendarle nerazumljiv tistemu, ki mu opisana stvar ni znana iz lastnega opazovanja. Kako pravilno so označene vasi na desnem savskem bregu: »Breg, sto selskih hiš ob občinski cesti eno samo lice: trpki, dvočelni nemški dom, sam vase zaprt in brez cvetja v zapa-

ženih oknih in v senci...» Vse je zelo resnično, ali epiteta so taka, da ne veš, ali jih je treba vzeti dobesedno ali preneseno v oznako ljudskega in vaškega značaja. Kdor je hodil po teh vaseh, ve, da so domovi res »vase zaprti«, ker so s cestne strani kmetje postavili zidove med stanovanjsko hišo in hlev, da ne vidiš skoraj nikjer na dvorišče. Oznaka je torej resnična in pravilna, a namenoma postavljena tako, da pušča možnost še drugega, prenesenega pomena, da tako strne lastnost predmeta z življenjem človeka.

Še jasneje občutiš tak način opisovanja pri sv. Krištofu v Drulovki, ki mu prehaja v tip obraza s Sorškega polja. Zakaj? »Vsi so eno obličje: obraz svetega Krištofa na cerkvenem zidu v Drulovki. Lepo, bradato lice z žalobno zastrtim pogledom pod mirnim, kakor v znoju umitim čelom. Zagonetne oči... Lepo, moško lice z drobnimi, stisnjenimi ustnicami.« Opis obraza je izredno natančen, a komaj kdo bo dobil zvezo med tem in Jenkovim obrazom, ker sta mu sveti Krištof in Jenko tako daleč vsaksebi, da podobnosti sploh ne bo iskal. In vendar je Pregelj čisto pravilno opazil nenavadno podobnost obeh obrazov in nanjo zgradil tipičnost obrazov na Sorškem polju, kakor da je podoba sv. Krištofa odtis resničnosti. Danes je do takega razumevanja priti toliko težje, ker je podoba sv. Krištofa v Drulovki nova (Bradaška ml.) in sicer še malo spominja na prejšnjo, toda Pregljev obraz to ni več.

Najbolj otipljiva in težko umljiva pa je taka erudicijska forma v označevanju časa. V tretjem poglavju nas Pregelj z nekakim slovesnim kronističnim slogom uvaja v l. 1842: »Bilo je rojstno leto Blasheta ino Neshize v celjski nedeljski šoli, sedmo leto Ferdinanda Dobrotljivega na Dunaju, dvanajsto leto Gregorja XVI. v Rimu.« Za državno politično usmerjenost omenja Metternicha z njegovo konservativnostjo, za domačo pa ilirizem, a ne z idejno karakterizacijo, marveč s kronološkimi zapiski: »Ljubljana je ostala v Ljubljani, a Stanko Vraz je verjel, da so ljubljanski bogoslovci — Dalmatinci. Zato, ker so govorili takrat ob Sotli po ilirsko in pod Dobračem po vseslavjansko. Ljubljanski posvetnjaki so se zdeli Stanku ,kao crkva, koju je ostavio Bog'.« Kdor ne ve, da je bil 1841 Stanko Vraz v Ljubljani in da poroča v pismu iz Ljubljane: »Prekojučer pokuca netko u jutro na vrata. Kazivši naš ,slobodno' unidu tri ljubljanski bogoslovci, koji nas lepo ilirskim jezikom pozdrave. Ja sam scenio, da su oni rođeni Dalmatinci, koji tu nekakvim slučajem, koji Slavjanima vlada, u ovdešnjju školu odnešeni. Nu oni me uvaravaju, da su rođeni Kranjci, jedan Gorenac, drugi Dolenac, a tretji Nutranjac. Umoliše nas, da jih posetimo u semeništu, što i mi učinismo. Tamo nas okupi sila mladih ljudi, koji svi za Ilirštinu dišu i živu te i više manje dobro ilirsko govore i pišu« — ta ne more prav razumeti Pregljeve označbe. Isto je s štajerskimi ilirci in Majarjevimi Pravili za vseslovanski jezik na Koroškem. Vraz je sicer rekel o narodu brez narodne zavesti, da je ,kao crkva, koju je ostavio Bog', a Pregelj

je prav s tem hotel označiti ljubljansko svetno meščanstvo v političnem pogledu.

Vendar so navedeni podatki taki, da jih lahko razume vsak količkaj literarno izobražen Slovenec. Drugače pa je z naslednjimi podatki. Kljub iskanju nisem mogel najti, kje in v kakšni zvezi je Slomšek tožil, »da sedlajo Kranjci kobilo pri repu«. Malavašič Franc je bil 1843 res nastavljen pri Novicah za prevajavca nemških člankov in je zelo verjetno, da je prevajal tudi Bleiweisove nemško pisane razprave. Kaj naj počne bravec, tudi literarno šolan bravec, z naslednjimi podatki: »Bilo je ‚večidel‘ mrzlo leto, vrabcev odveč, žganje škodljivo, na Češkem kakor navadno povodnji, na Turškem običajna goveja kuga, v Dubrovniku potres in na Španskem kameniten dež. Na Francoskem je mačka dojila podgane, na Nemškem je tekel vol iz krompirja. Splošno je veljalo, ker preroka iz Jolsve še ni bilo, da ‚lepo in prijazno svetega Pavla spreobrnjenje je rodovitnega leta oznanjenje‘. Zares so bili »četverčki« na Ogrskem in pri Sv. Lovrencu ob Temenici, umrli pa so samo trije: eksclenca baron Ehrenberg v Dolu, ovsiški fajmošter Žemlja in dohtar Maurer...» Vse to nam o letu 1842 pove toliko kot nič. Kdor pa bi vzel v roke prvi letnik Novic iz l. 1843, bi dobil tam razmetana na različnih krajih takale poročila:

»Zakaj je letašno leto večji del merzlo? Imenit zvezdogled na Prajsovskim pravi tako: dnevi letašniga leta so zavoljo tega večji del hladni in dostikrat tudi merzli, ker so na solncu madeži poznati; to je: solnce nima prav čiste svitlobe...« (Novice 1843, 16).

Na več mestih ugibljejo to leto Novice, kako odganjati vrabce od črešnjevega drevja (str. 29, 80).

»Delovci skorej vsi mislijo, de je žganje potrebna pijača, ker človeku pri težkim in ojstrim delu moč daje in de je zavoljo tega dobra in nedolžna pijača. Pa nobena misel ne more bolj napačna, nobena bolj neumna biti kakor ta... Zdravilniki nekiga mesta na Nemškem so se prepričali, da je pijača žganja sploh škodljiva in de se v navadnih okoljstevah življenja lahko brez njega prestane in de tudi zdravju ni škodljivo, če se ga kdo z nagloma odvadi.« (Novice 1843, 92).

»Dalje še pišejo češke novice: Včera ob šterih popoldne je začelo čudo deževati. Voda je vidama rastla in poslednič se je še strašan oblak vtrgal. Povodinj se je čez vse njive in setve izlila, jezove je rezrgala in v mestu Opicah (Eipel) je 8 hiš, v vasi Havlovi 4 hiše, v Velešnici 8 hiš in 2 mlina in v Lhoti Rešatovi 11 hiš podrla in več jih je zlo poškodovanih. V gromeči povodnji je več živine poginilo in tudi nekaj ljudi je vtonilo. Škoda je neizrečena.« (Novice 1847, 7 sl.).

»Goveja kuga. V Ibrailski sosedski v Valahiji na Turškem se je goveja kuga pokazala in goveja živina se ne sme iz tistega kraja čez turško mejo v cesarske dežele več goniti.« (Novice 1843, 8).

»Potres v Dobrovniku, 14. kimovca je bil strašan dan za mesto Dobrovnik (Ragusa) v Dalmaciji in za njegove prebivavce. V nič manj kakor 2 urah se je zemlja ta dan 5 krat potresla, kar je prebivavce tako oplašilo, de so iz mesta pobegnili, de bi saj svoje življenje oteli...« Itd. (Novice 1843, 68).

»Kameniten dež. Na Španjolskim v vasi Tores je 2. kimovca (sept.) popoldne ob šterih tako strašno začelo kamenje med dežjem padati, de je 42 hiš popolnoma razbilo in več ko 200 ljudi pobilo. Živine in blaga je veliko končalo, vinograde razdjalo in vihar je več del drevja podrl.« Sledi razlaga in zavrnitev, da to ni »coprnija«. (Novice 1843, 68).

»Mačka podgane doji. V mestu Amiensu na Francoskim ima nek kerčmar ali birt mačko, ki razun svoje mlade mačke tudi 3 mlade podgane doji. Če se ji podgane vzamejo, koj za njimi teče ter jih v gobcu nazaj v gnezdo nese in ravno tako zanje skrbi, kakor za svojo mlado. Ali ni to čudno?« (Novice 1843, 8).

»Pir ali vol iz krompirja. Nek volar ali prajar z imenam Zimmerman je v Berlinu, velikim mestu na Prajsobskim, iz krompirja pir skuhati poskusil in skušnja se mu je po sreči izšla. Prav dobro in zdravo pijačo je skuhal in upati se sme, de se bo ta nova pijača kmalo sploh od delovcov pila in žganje spodrinila, zavolj kteriga je že toliko ljudi pod zemljo prišlo...« (Novice 1843, 8). Stvar je bila v prvi izdaji toliko težje umljiva, ker piše Pregelj »na Nemškem je živel vol iz krompirja«, s čimer je človeka nujno zapeljal v zmoto, da je pod ,vol' treba misliti vrsto goveda, ne pa pivo. Pravilna slovenska knjižna oblika pa je ol brez protetičnega v.

Kar je danes nam po časopisju dunajska ali zagrebška vremenska napoved, to je bil Novicam v letih 1851 do 1854 vremenski prerok iz majhnega ogrskega mesteca pod Karpati Jolsva. Ker ga 1843 še ni bilo, so se ljudje morali zadovoljiti z domačimi vremenskimi izreki.

»Letašno leto je rodovitno otrok. Ne samo na Ogerskim v Tolnaiski stolnici (kakor se je v teh novicah bralo), je kmetica čveterčke, ampak tudi pri nas na Krajskim na Dolenski strani per Sv. Lorenc v Temenici v Zatiški komisiji je nsparot žena nekiga gmajnskiga hlapca iz Male Loke 13. dan maliga travna tega leta čveterčice porodila, in 3 mesece pred časam. 3 sestrice so bile nekšne minute per življenju, pa so zavolj slabostnosti kmalu umrle — ena pa je bila mrtva rojena. Mati — per srednih letih — je zdrava in ima več otrok. Ne pomnijo še četverčice v tem kraju, pač trojčke.« (Novice 1843, 76).

V vsem prvem letniku Novic imamo poročilo samo o omenjenih treh umrlih. (Prim. Novice 1843, str. 12, 48 in 64).

Iz tega gradiva je nesporno jasno, da je Pregelj namenoma nabiral gradivo po takrat edinem slovenskem časopisu. Kdor to ve, mu bo tudi jasno, da z vsemi temi navedbami nikakor ni imel namena označati leto 1842, marveč list Novice, primitivnost naših knjižnih

razmer in uredništva ter bravcev. Hotel je pokazati, kako začetniško naivno, politično in kulturno nerazgibano je bilo uredništvo in občinstvo, ker slednjič je list vendarle ogledalo obeh. A kaj naj počne, kdor tega ne ve? In odkod naj ve, da so ta mesta vzeta iz Novic? Zgodovinski podatki v začetku poglavja so zmožni človeka le še bolj zavesti na napačno pot. V tekstu samem nimaš prav nikake opore, kako je treba razumeti razložene stavke.

To pa ni edino tako mesto v »Simonu iz Praš«. Tako je skoraj vse drugo poglavje »Gostosevci«, pa je veliko podobnega še drugod. Pri drugem poglavju je pisatelj sam čutil, da je potreben komentar vsaj pri navedbi v tujih jezikih. Jeremijeve besede se pač očitno nanašajo na Brilov molk ob katehetovem napadu, a so vendar v prerahli zvezi s celoto, da bi mogel bravec vedeti, čemu navaja pisatelj ravno te besede, ko je itak večini znano, da je navedba brez zgodovinske in brez realne podlage, ker se verouk v tej obliki nikoli ne obravnava v šoli. V Polšetovih »Dogodivščinah za mojih dni« je Pregelj hotel pokazati mišljenje povprečnega rodoljuba po l. 1848. Dasi Pregelj o Polšetu pove »ne le, da je prebral slednji list Novic od prve črke do zadnje, izpisoval je celo iz knjige v lastno beležnico«, je vendarle zveza med to beležnico in njegovimi »Dogodivščinami« tako medla, da jo bo našel le prav pozoren bravec; če pa te ne najde, mu ostanejo vse naslednje strani nejasne. Pregelj je v njih pokazal z največkrat dobesebnimi izpiski iz različnih poročil v Novicah, kako so takratni rodoljubi goreli v vseslavjanstvu, kako so pri vsem tem gorko ljubili slovenstvo, vsak nov pojav na literarnem ali znanstvenem polju (Baraga, Koseski, Stritar, Wolfov slovar, Brilova pesem itd.), a so bili pri vsem tem še vedno sila domačnostni.

V svoji drugi izdaji »Šmonce« v knjižni obliki pisatelj sam priznava, »da spis ni ne lahko ne poljudno berilo, ker preveč suponira«. Sam sicer podaja nato poetično snov, ki mu je bila ogrodje za doživljanje pesnika Simona Jenka v njegovi osebni in življenjski tragiki. Da je poslednjo zares občutil in doživel, čutiš na mnogih mestih zelo ostro, na drugih medlo. Ali gotovo je, da tudi s temi opombami ni pomagal bravcu preko zgoraj omenjenih mest, ker ni opozoril, v čem je svojstvenost kompozicije in osebnostni slog njegovega dela. Dokler nima bravec tega ključa v rokah, mu ostanejo ta mesta še vedno nerazumljiva in motna, da pač lahko nekaj nejasnega sluti za njimi, a si ne more na jasno.

Iz te formalno snovne analize je jasno, da Pregljev umetniški izraz ni neposreden, marveč marsikrat zavit v nalašč poiskano snov, ki naj govori namesto njega. Zaradi takega posrednega izražanja je tudi pot do razumevanja težka in zahteva pozitivnega znanja in studija. Tukaj pa se začenja drugo vprašanje o umetniški upravičenosti in vrednosti takega ravnanja.